

معرفی نسخه نفیس:

منافع الحيوان (طبائع الحيوان و خواصها و منافع اعضائها)

تأليف: ابوسعيد عبيدالله بن جبرئيل بن بختيشوع (متوفى پس از ۴۵۰ ه.ق.)
(نسخه خطی کتابخانه ملی پاریس، ش ۲۷۸۲، مکتوب ۷۰۰ ه.ق.)

یوسف بیگباباپور

yosefbeigbabapour@yahoo.com

درآمد:

در تمدن اسلامی کتبی که به بحث در منافع جانوران و خواص نباتات و اشیا و بیان صناعات معمول زمان و علوم تجربی و فنون عملی اختصاص داشته و در حکم دائره المعارف امروزه بوده، متعدد است. البته برخی از این آثار به صورت تخصصی به یک موضوع پرداخته‌اند و برخی توأمان همه این خصوصیات را در ضمن خود دارد.

در رجوع به فهرس کتب و معاجم رجال معلوم می‌شود که منافع الحيوان نام کتب مختلف متعدده مؤلفین مختلف است؛ از جمله در طبقات الاطباء ابن ابی اصیبعه (۱۲۱/۱) در شرح احوال عیسی بن حکم الدمشقی، متوفی بعد از سنه ۲۲۵ ه.ق. کتابی به همین نام منافع الحيوان در جزء مؤلفات او شمرده است، و حاجی خلیفه در کشف الظنون در تحت همین عنوان کتابی به همین نام ولی بدون ذکر مؤلف، و بدون هیچ شرح و توضیح ذکر کرده است.

یکی از آثار ارزنده‌ای که از تمدن درخشان اسلامی، از قرن پنجم هجری سراغ داریم که اختصاصاً به خواص حیوانات پرداخته، کتاب عبيدالله بن جبرئيل است. اسم و کنیه کامل این طبیب ایرانی الاصل «ابوسعید عبيدالله بن جبرئيل بن عبيدالله بن بختيشوع بن جبرئيل بن بختيشوع بن جورجيس بن جبرئيل بن بختيشوع» است که بنا به قول ابن ابی اصیبعه (۱۴۸/۱) در سال چهارصد و پنجاه و اندی وفات یافته است. از زندگی وی اطلاع چندانی در دست نیست، جز آن که در میافارقین می‌زیست و با ابن بطلان دوستی داشت.

آنچه ابن ابی اصیبعه از آثار به جا مانده از این طبیب خاندان بختیشوع، عبيدالله بن جبرائيل، یاد کرده، به قرار زیر است:

- مناقب الاطباء: تألیف در ۴۲۳ ه.ق..
- التواصل الى حفظ التناسل: تألیف در ۴۴۱ ه.ق.
- مقاله فی الاختلاف بين الالبان: تألیف در ۴۴۷ ه.ق.
- الروضه الطبيه: [این کتاب توسط اسبات در ۱۹۲۷ م. منتشر شده است].
- رساله الطهاره و وجوبها: در پاسخ به سؤال استاد ابوطاهر بن عبدالباقي.
- رساله فی بیان وجوب حركه النفس.
- نواذر المسائل المقتضبه من علم الاوائل.
- تذکره الحاضر و زاد المسافر: خلاصه الروضه الطبيه.

- الخاص فی علم الخواص.
- طبایع الحیوان و خواصها و منافع اعضائها. (ابن ابی اصیبعه ۷۸/۲)
- البته سه کتاب دیگر نیز بروکلیمان (۶۳۶/۱ و ذیل ۸۸۵/۱) دیده و بر این آثار افزوده است:
- العشق مرضاً.
- کتاب الخواص.
- تحریم دفن الاحیاء.

در سال ۱۳۸۸ شمسی کتابی فارسی با عنوان *منافع الحیوان* از قرن هفتم هجری تألیف عبدالهادی بن محمد بن محمود بن ابراهیم مراغی به کوشش محمد روشن از سوی بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار منتشر شد که ترجمه و برگردانی فارسی از اثر عبیدالله بن جبرائیل (اثر حاضر) است. علامه فقید محمد قزوینی در سال ۱۳۱۵ شمسی گزارشی از نسخه‌های خطی عربی و ترجمه فارسی مراغی اذعان فرموده بودند که خوشبختانه عین آن گزارش در مقدمه چاپ نسخه فارسی آمده است. یکی از متن‌های عربی که علامه قزوینی بدان اشاره فرموده و آن را مورد بررسی قرار داده، همین کتاب حاضر است که هم اکنون به صورت چاپ عکسی تقدیم مخاطبان عزیز می‌گردد.

علامه قزوینی از نسخه مشابه نسخه حاضر در کتابخانه موزه بریتانیا در لندن به شماره Or.2784 خبر داده که ظاهراً ساختار آن کمی متفاوت از نسخه ماست؛ اما هر دو کتاب از عبیدالله بن جبرائیل دانسته شده است.

اما نسخه حاضر، در فهرست نسخ عربی کتابخانه ملی پاریس از دوسلان (ص ۵۰۱) به نسخه نفیسی از سال ۷۰۰ ه.ق. اشاره رفته که اشکال زیبایی در نشان دادن حیوانات مورد بحث دارد. این اثر با عنوان مشهور *منافع الحیوان* در منابع مختلف شناسانده شده است. شماره نسخه در آن کتابخانه *Arabe 2782* می‌باشد. در دیباچه کتاب مؤلف به صورت «عبیدالله بن جبرئیل بن بختیشوع» ضبط شده، اما بی‌گمان «عبیدالله»، تصحیف «عبیدالله» است.

همین نسخه را علامه قزوینی به دقت مطالعه نموده و اذعان داشته‌اند که این نسخه در ۱۱۶ صفحه و همچون نسخه فارسی مراغی مصور است و برای هر حیوانی که عنوان نموده، بلااستثنا تصویری رسم کرده؛ و خط آن نسخ خوش، و به استثنای ورق اول و بعضی اوراق متفرقه دیگر در تضاعیف نسخه که به خط الحاقی و جدید است، مابقی اوراق نسخه و تصاویر آن همه نسبتاً قدیمی، و مورخ ۷ ربیع‌الثانی سنه ۷۰۰ هجری.

در پشت صفحه غلاف به خط جلی مرقوم است: «کتاب منافع الحیوان لابن بختیشوع مصور». و سپس در صفحه اول کتاب که چنان‌که گفتیم به خط الحاقی است، خطبه کتاب مسطور است.

و عبارت آخر کتاب به خط همان کاتب اصلی است: «و هذا مختار ما ذکر فی کتاب الحیوان... و هو مختار من کتاب الخواص مجرب المنافع...» که از این عبارت چنین بر می‌آید که نسخه حاضر اختصاری از اصل منافع الحیوان ابن بختیشوع بوده باشد. به علاوه وضع خود

نسخه و صغر حجم آن و قلّت عدد اوراق آن همه بر همین فقره است؛ و از این‌ها گذشته، درود و سلام بر حضرت رسول در عبارت دیباچه نسخه. دیباچه خود قرینه صریح‌های است که در اصل نسخه حاضر از خود ابن بختیشوع نیست، که همه این خاندان از جد اعلی تا همین عبیدالله عیسوی بوده‌اند. در نتیجه می‌توان به جرأت گفت که تحریر و تلخیص حاضر از کتاب اصلی عبیدالله توسط یکی از دانشمندان و مؤلفین قبل از سنه ۷۰۰ ه.ق. صورت گرفته است. اما متأسفانه کتاب عمده عبیدالله به دست ما نرسیده یا دست کم هنوز معرفی نشده است. نسخه حاضر توسط نگارنده این سطور به صورت فاکسمیله رنگی در قم نشر مجمع ذخائر اسلامی اخیراً منتشر شده است.

نمونه‌ای از صفحات نسخه:

القول على العقارب وما فيها

الحواشي والمنافع

ما
من طبع العقارب أيضا لا تلد ولا يتبيض بل إذا كثروا ولدوا
في بطنها ثقبوا بطنها وخرجوا منها ويكونوا اولادها
من عشرة الى اربعين تأخذهم عم عقرب اخرى تربهم ومن
منافعها اذا احرقت في بيت هربت العقارب منه واخمه
مخوفه سمها كاللعاب والعقرب السويحة اذا جفت

وسحق دمل

سحر

2

حَسَا وَأَنْفُكُ رَأْيَا وَبَدَنُكَ حَبْلَةٌ فَمَوْكُ الْمَلِكِ الْفَسَاطِطُ عَلَى

قَضَى رَوَاجُ وَالْمَسْتَعْلَى مَا مِنْ مَسَامِيحٍ سَعْرٌ أَهْوَى الْخَلِ
 وَرَضِعَ عَلَى نَضِيبِ الْكَلْبِ مَعَ مَرْسَاةٍ وَأَنْ عَلُو
 مَرِيضَتِي غَرَسَهُ أَوِ الشَّقِيقَةَ سَكَّرَ بِرَأْسِ الْجِرْفِ

إِذَا خَلِطَ بَدَهْنٌ وَطُلِيَ عَلَى الرَّأْسِ نَفَعَ مِنَ الصُّدَاعِ وَإِذَا وَضِعَ عَلَى
النَّقْرِ نَفَعَهُ ۖ وَإِذَا طُحِبَّ بِهِ لَسَعُ الزَّيْتِ بَدَأَ يَسْكُنُهُ **طَلَبُهُ**
إِذَا حُرِقَ وَاخْتِزِمَ بِهِ وَعَجْنُ بَمَاءٍ وَعَسَلٌ وَطُلِيَ بِهِ الْبَشَرُ الْمَاتِي **يَكْفِيهِ**
وَأَنْ عَجْنُ بِنَبْتٍ وَطُلِيَ بِهِ عَلَى الْخَنَازِيرِ بَرَأَهُمْ ۖ

الكَلْبُ عَلَى الْحَامُوسِ وَمَا قِيمَةُ الْحَوَاصِ

وإذا وطئ اثر الذئب ارتعد وخرج بمنج منه حنكار
والبرذون تحت سايته ن والرمح به ذات شبق
شديد وكثرة اكل ولشدة شبقها تطبع في كلاً من غير
جنسها ن وقيل اذا اشتد شبقها امتنع من الاكل

والشتر

حَتَّى يَكُونَ وَسْطاً أَوْ جِدًّا حَيْثُ يَغِيبُ الشَّمْسُ يَنْهَضُ أَوْلَاهَا مِنَ الطَّرَفِ
الْأَيْمَنِ فَيَسَامُ وَرَاءَ ظَهْرِهَا عَنِّي يَقَعْدُ الْأَقْصَى فِي الطَّرَفِ الْأَيْمَنِ

فَإِذَا قَعَدَ صَاحِقٌ قَعَدَ الَّذِي كَانَ يَلِيهِ فَعَمَلٌ مِثْلُ فَعَلِهِ
يَفْعَلُ كَذَلِكَ أَيْلُهَا أَجْمَعٌ قَبْدَتْ فِي أَرْضٍ وَتُصْبِحُ فِي أَرْضٍ ٥
وَمِنْ مَنَافِعِهِ أَنْ قَلْبَهُ إِذَا سُويَ وَجِفَّفَ وَشَرِبَ مِنْهُ
بِرَّهْمٍ مَشْوَقٍ يَلْبَسُ عَمِيقٌ يَفْعُ مِنْ الْخَفْقَانِ وَسُقُوطِ النَّفْسِ

القول على الحجا ومافيه الخواص

ويسمى القبيح

زعمو أصحاب الطيور انه غيور ما يشبه زهو من صوته
 والاني اذا صاح عنها يبضا انت عش اخرى غصبت بيضا واذا
 لم يلق الحجلة من الذكر تمسخت في التراب ودشنته على اصول
 ريشها فتلقه ومن طبيعته القرقة ومن منافعه ان يرازنه
 اذا سقط بها في راس كل واحد البصر ووجدت الحفظ ونفت

إِذَا دَيْفَ حَبَلِ الْعُصْبِ وَشُرِبَ نَفْعٌ مِنْ وَجَعِ الْهَيْجَالِ **مَرَاتُهُ**

إِذَا كَجَلَّهَا مِنْ شَرِّ قَدَامِ عَيْنَيْهِ خِيَالَاتِ ابْرَاهِيمَ

الْقَوْلُ عَلَى الْمَرْكَبِ

وَيَنْفَعُهُ مِنَ الْمَنَافِعِ وَالْخَوَاصِرِ

هو ما بين

مِنْ مَسَاغِفِ الشَّرَطَانَاتِ أَنْهَا بَارِدَةٌ رَطْبَةٌ كَثِيرَةٌ الْمَائِيَّةُ
 نَافِعَةٌ لِلْمَسْلُوبِينَ وَأَصْحَابِ نَفَثِ الدَّمِّ وَإِذَا أَكَلَتْ نَفَعَتْ مِنَ

لَشَجْمِيعِ الْهَوَامِّ وَرَمَادُهَا يَنْفَعُ مِنْ عَضَّةِ الْكَلْبِ الْكَلْبِ
 إِذَا خَلِطَ مَعَ الْخَطْبَانِ الْزَيْمِيِّ وَالْكَنْدَرِ الْكَنْدَرِ

القَوْلُ عَلَى الصَّفَادِ عِ وَ مَا فِيهَا